

TERMINOLOGIYADA SAN'ATSHUNOSLIK TERMINLARINING O'RNI

Rahima Xojiakbarova

FarDu lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi magistri

Oltiariq tumani 21-maktab ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda o'zbek tili terminologiyasi tizimida san'atshunoslik terminlarining shakllanishi, leksik-semantik xususiyatlari va ularning tildagi o'rni tahlil qilinadi. San'atshunoslikka oid atamalarining milliy termin tizimida tutgan o'rni, ularning manbalari, xalqaro terminlar bilan o'zaro aloqasi hamda tarjima jarayonidagi muammolari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *san'atshunoslik, termin, terminologiya, atama, leksik-semantika, tarjima, tizimlilik, xalqaro terminlar*

Har bir sohaning rivojlanishi o'sha sohaning terminologik tizimi bilan uzviy bog'liq. Chunki terminlar nafaqat ilmiy tushunchalarni ifodalaydi, balki ularni jamiyat ongiga singdiruvchi vosita ham hisoblanadi. San'atshunoslik terminlari esa o'z navbatida milliy madaniyat, tarix va estetik tafakkurning lingvistik ifodasini tashkil etadi. Shuning uchun terminologiyada san'atshunoslik atamalarining o'rni nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham alohida ahamiyatga ega.

O'zbek tili terminologiyasi mustaqillikdan so'ng yangi bosqichga ko'tarildi. Ilgari rus va xalqaro terminlarga tayanilgan ko'plab sohalar, jumladan, san'atshunoslik ham milliylik asosida boyitildi. "Teatr", "tasviriy san'at", "amaliy bezak", "badiiy obraz", "drama", "kompozitsiya", "palitra", "mualliflik uslubi", "janr" kabi terminlar hozirda o'zbek san'atshunoslik termin tizimining asosiy yadrosini tashkil etmoqda. Ushbu terminlarning bir qismi to'g'ridan-to'g'ri xalqaro manbalardan olingan bo'lsa-da, ularning o'zbek tili fonetik va morfologik tizimiga moslashuvi, milliy tafakkurda o'z o'rnini topgani kuzatiladi.

San'atshunoslik terminlari leksik-semantik jihatdan murakkab tuzilishga ega. Ularning aksariyati ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega bo'lib, badiiy-estetik mazmun bilan bir qatorda ijtimoiy-madaniy semantikani ham o'z ichiga oladi. Masalan, "obraz" termini faqat badiiy asar qahramoniga emas, balki ma'naviy timsol, estetik shakl va hissiy idrokga ham nisbatan ishlatiladi. Shu bois san'atshunoslik terminlarini o'rganish jarayonida semantik tahlil va kontekstual qo'llanma muhim o'rin tutadi.

Terminlarning kelib chiqish manbalari ham turlicha. Bir qismi arabcha ("naqqosh", "miniatura"), forsha ("gulzor", "rangtasvir"), ruscha yoki g'arbiy ("drama", "kompozitsiya", "grafika"), shuningdek, o'zbek xalq amaliy san'atiga oid so'zlardan ("do'ppi", "kashtado'zlik", "sopolchilik", "ganchkorlik") o'zlashgan. Shu jihatdan san'atshunoslik terminlari milliy va xalqaro unsurlar uyg'unligining yorqin ifodasidir. Ularning o'zbek terminologiyasidagi o'rni ham shu uyg'unlikka asoslanadi: xalqaro

terminlar orqali universallik, milliy soʻzlar orqali esa oʻzlik va tarixiy davomiylik taʼminlanadi.

Terminologik tizimda sanʼatshunoslik terminlarining alohida oʻrni ularning koʻp qatlamli semantik strukturasida yaqqol namoyon boʻladi. Badiiy tafakkur, madaniyat, psixologiya, estetika va tarix fanlari bilan oʻzaro aloqador boʻlgan bu terminlar koʻp funksiyali xususiyatga ega. Masalan, “kompozitsiya” termini tasviriy sanʼatda — shakl va rang uygʻunligi, adabiyotda — badiiy tuzilma, musiqada esa — kuy qismlarining tartibidir. Bu terminlarning koʻp sohalarida bir xil maʼnoda, ammo turli semantik tusda qoʻllanishi ularning universallik darajasini koʻrsatadi.

Sanʼatshunoslik terminlarini ishlab chiqish va tizimlashtirishda tarjima masalalari ham muhim oʻrin tutadi. Koʻplab xalqaro terminlar oʻzbek tiliga bevosita tarjimasiz (“palitra”, “janr”, “portret”), ayrimlari esa maʼnodoshlik asosida (“badiiy ifoda”, “shakl tili”) kiritilgan. Tarjima jarayonida maʼnodagi nozik farqlarni hisobga olish zarur, chunki bu terminlar sanʼatshunoslikda tushuncha chegaralarini belgilaydi. Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, terminologiyani milliyashtirishda toʻliq soʻzma-soʻz tarjima emas, balki maʼno moslashuvi (ekvivalentlik prinsipi) muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda oʻzbek tilida sanʼatshunoslik terminologiyasini shakllantirish jarayonida tilshunos va sanʼatshunos olimlarning birgalikdagi izlanishlari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Akademik I. Qoʻchqorov, M. Qodirova, Sh. Shorahmedov, M. Xasanov kabi olimlar oʻz tadqiqotlarida sanʼatga oid terminlarning leksik-semantik tizimi, ularning shakllanish mexanizmlari va oʻzbek tilining terminologik fondidagi oʻrnini chuqur tahlil qilganlar. Ularning ilmiy qarashlari oʻzbek terminshunosligining sanʼatshunoslik sohasi bilan integratsiyalashuviga zamin yaratgan.

I. Qoʻchqorov oʻzining terminshunoslikka oid asarlarida terminologiyani tildagi mustaqil semantik tizim sifatida talqin qiladi. Unga koʻra, har bir termin oʻzining mazmuniy chegarasi, semantik yadrosi va tarmoqlanuvchi qoʻllanish doirasiga ega boʻladi. Sanʼatshunoslik terminlari bu jihatdan oʻziga xosdir: ular bir vaqtning oʻzida estetik idrok, badiiy tahlil va ilmiy aniqlikni ifodalashi kerak. Qoʻchqorovning fikricha, sanʼatga oid atamalarni ilmiy tizimga kiritishda eng muhim tamoyil — ularning funksional aniqligi va tushuncha chegaralarining qatʼiy belgilanishidir. Masalan, “badiiy obraz”, “ifoda vositasi”, “kompozitsiya”, “shakl tili” kabi terminlar nafaqat sanʼatshunoslikda, balki adabiyotshunoslik, tilshunoslik va madaniyatshunoslikda ham faol qoʻllanadi. Shuning uchun bu terminlarning semantik chegaralarini aniq belgilash terminologik tizimning barqarorligini taʼminlaydi.

M. Qodirova oʻz tadqiqotlarida sanʼat terminlarining tizimliliigi va semantik qatlamlanishi masalalariga eʼtibor qaratgan. Uning fikricha, oʻzbek tilidagi sanʼatshunoslik atamaları uchta asosiy manbadan shakllanadi: xalq ogʻzaki ijodi unsurlari, xalq amaliy sanʼati leksikasi va xalqaro terminlar tizimi. Masalan, “ganchkorlik”, “naqqoshlik”, “sopolchilik”, “gul naqsh” kabi soʻzlar xalq amaliy

san'atidan kirib, keyinchalik san'atshunoslik terminlariga aylangan. Bunday terminlarda milliy madaniyat, tarix va xalq estetikasining o'ziga xos ifodasi mujassam. Qodirova shuningdek, san'at terminlarining ko'p ma'nolilik va kontekstual moslashuvchanlik xususiyatlarini ham tahlil qilib, ularni tildagi semantik dinamikaning faol qatlamiga kiritgan.

Professor Sh. Shorahmedovning "San'at tili va obrazlilik" asari esa o'zbek san'atshunoslik terminologiyasida burilish nuqtasini yaratgan ilmiy manbalardan biridir. Unda muallif san'at tili, obraz, estetik ifoda, kompozitsiya kabi tushunchalarning lingvosemantik tabiati va ularning badiiy nutqdagi funksional o'rni haqida so'z yuritadi. Shorahmedovning fikricha, san'at tilida ishlatiladigan terminlar ikki yo'nalishda shakllanadi:

1. badiiy idrokdagi terminlar – "obraz", "rang uyg'unligi", "badiiy ifoda", "shakl va mazmun birligi";
2. ilmiy idrokdagi terminlar – "kompozitsiya", "janr", "metaforik qatlam", "tasviriy struktura".

Ushbu ikki yo'nalish o'zaro bir-birini to'ldiradi, biroq ular semantik chegaralar jihatidan farq qiladi. Masalan, "obraz" termini adabiyotshunoslikda asar qahramonining timsoli bo'lsa, san'atshunoslikda u estetik shakl, psixologik ta'sir va badiiy ko'rinishning sintezi sifatida izohlanadi. Shorahmedovning yondashuvida termin faqat lingvistik birlik emas, balki badiiy tafakkur mahsuli sifatida talqin qilinadi. Bu qarash san'atshunoslik terminlarini oddiy atamalar emas, balki madaniy-ma'naviy kod sifatida ko'rishga imkon beradi.

Professor M. Xasanov esa san'atshunoslik terminlarini tasniflashda estetik-funksional modelni taklif etgan. Unga ko'ra, har bir san'at atamasi uch darajada faoliyat ko'rsatadi: leksik, semantik va madaniy-funksional. Masalan, "rangtasvir" termini leksik darajada rasm chizish jarayonini, semantik darajada badiiy ifoda vositasini, madaniy-funksional darajada esa milliy estetik an'anani ifodalaydi. Shunday qilib, san'at terminlari oddiy so'z birligi emas, balki xalqning estetik tajribasi va badiiy tafakkurining lingvistik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu olimlarning ilmiy merosi shuni ko'rsatadiki, san'atshunoslik terminologiyasi o'zbek tili termin tizimida o'ziga xos sintezni tashkil etadi. Bu sintez uch omil — lingvistik tuzilma, estetik mazmun va madaniy kontekst uyg'unligida shakllanadi. San'at terminlari milliy tafakkur va xalqning estetik qarashlarini ifodalash bilan birga, ilmiy tushunchalarni ham aniqlashtiradi. Shu jihatdan, san'atshunoslik terminlari nafaqat tildagi leksik boylikni kengaytiradi, balki o'zbek madaniy tilining rivojlanishida ham faol rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, terminologiyada san'atshunoslik terminlarining o'rni beqiyosdir. Ular tildagi ilmiy, estetik va madaniy qatlamlarni birlashtiruvchi ko'prik vazifasini bajaradi. San'atshunoslik terminlari milliy madaniyatni ifodalash, badiiy tafakkurni ilmiy asosda tasniflash va xalqaro ilmiy hamkorlikni kuchaytirish uchun

zarur bo'lgan terminologik boylikdir. Ularning tizimlashtirilgan holda o'rganilishi o'zbek terminshunosligi rivojiga, madaniy merosning lingvistik ifodasini boyitishga va ilmiy tafakkurning milliy mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo'chqorov, I. O'zbek tili terminologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Qodirova, M. San'at terminlarining tizimlilik va ularning leksik-semantik xususiyatlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2018.
3. Shorahmedov, Sh. San'at tili va obrazlilik. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
4. Xasanov, M. Estetika va san'at nazariyasi asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015.
5. Qo'chqorov, I. Terminologiya va milliy tafakkur. – “Til va adabiyot ta'limi” jurnali, 2012, №4, 45–50-betlar.
6. Karimova, N. O'zbek san'atshunoslik terminlarining shakllanish manbalari. – “Filologiya masalalari” jurnali, 2020, №2, 77–83-betlar.
7. Koptseva, N. P. Искусствознание и культурология: структура и методология исследований. – Москва: Академический проект, 2014.
8. Umberto Eco. The Role of the Arts in Semiotics and Terminology. – Oxford: Routledge, 2009.
9. Saussure, F. de. Course in General Linguistics. – London: McGraw-Hill, 2011.
10. UNESCO. Terminology and Multilingualism in Arts and Culture. – Paris: UNESCO Publications, 2019.

